

نقش شعرای اسلامی معاصر اهل بیت (ع) در گسترش تشیع با محوریت کمیت بن زید اسدی

زهرا منفرد^۱

چکیده

با مطالعه تاریخ تشیع و نقش رسانه در گسترش اندیشه و فرهنگ تشیع می‌توان از رسانه‌ای به نام شعر یاد کرد. مقاله حاضر با عنوان "نقش شعرای اسلامی در گسترش تشیع با محوریت کمیت بن زید اسدی" در صدد نشان دهد نقش شاعران در گسترش تشیع آن‌چنان آشکار و بارز است که همواره در طول تاریخ دیده می‌شود که شاعران شیعی مرتباً مورد آزار و اذیت خلفای جور و غاصبان خلافت چه اموی و چه عباسی بوده‌اند ولی با تمام محدودیت‌هایی که حزب حاکم برای مذهب تشیع قائل بود، تشیع رفته رفته شکل گرفته و در سراسر جهان اسلام منتشر شد. یکی از این شاعران کمیت بن زید اسدی می‌باشد، که هم در سابقه و هم در لایحه، پرونده‌ای روشن و شخصیتی بارز دارد، به همین دلیل بیشتر مورد توجه محققان شیعی قرار گرفته است. هاشمی‌ات عنوان هشت قصیده مذهبی، سیاسی، اجتماعی و انقلابی است که توسط کمیت سروده شده است. وی در هاشمی‌ات، دلایل روشن و آشکاری بر حقانیت اهل بیت (ع) در امر خلافت و جانشینی پیامبر (ص) ارائه می‌دهد، او براهین خویش را بر معیارهای عقلی بنا نهاده و به آیات قرآن برای اثبات این امر استدلال می‌کند. درون مایه‌ی این قصاید عشق و محبت، ذکر صفات اهل بیت (ع)، مساله‌ی خلافت، شخصیت پیامبر (ص) و ... است.

واژه‌های کلیدی: شعرای اسلامی، تشیع، اهل بیت، هاشمی‌ات، کمیت بن زید اسدی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

۱. کارشناس ارشد تاریخ تشیع دانشگاه ادیان و مذاهب قم z.monfared93@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۱۰

مقدمه

بدون تردید شعر یکی از هنرهای اصیل بشری است که با ذهن و احساسات انسان‌ها سرو کار داشته و از مهم‌ترین عوامل فرهنگی و سیاسی و اجتماعی بوده به صورتی که نقش رسانه‌های گروهی امروز را داشته است. ادب و ادبیات و قلمرو شعر و شاعری در میان شیعیان از آغاز مرتبتی بلند داشته است. شاید مهارت و توانمندی امام علی (ع) در شعر و ادب و فصاحت و بلاغت کم نظیر او در سخنوری، در بالندگی شعر و ادب شیعی مؤثر بوده است، اما بی‌گمان ستیزه‌ها و جدال‌های سیاسی و شورشی گریهای انقلابی شیعیان در عصر اموی و عباسی در گسترش و توسعه ادب شیعه نقش مهمی ایفا کرده است. در حقیقت ادب شیعه در لفظ و معنی پیرو کلام امام علی (ع) و ائمه اطهار (ع) بوده و بر محور خونخواهی و انتقام از ستمکاران و انتظار بهبود و فرج و اطمینان از آینده‌ی بهتر یعنی پیروزی تشیع بر تسنن پیش رفته است.

شاعران شیعی با سبکی نافذ و با بهره‌گیری از استدالات و براهین منطقی و با اقتباس از قرآن و احادیث نبوی اثری نافذ در ذهن و افکار مخاطبان خود برجای گذاشته، خواننده را مجذوب شعر خود نموده‌اند. یکی از نمونه‌های شاعران مکتب علوی «کمیت بن زید اسدی» می‌باشد که نامی آشنا برای حامیان و شیعیان اهل بیت پیامبر (ص) است کمیت نخستین شاعر شیعی است که باب جدل را در شعر خود می‌گشاید و راه استدلال را پیش روی شیعه باز می‌کند. او (۶۰ - ۱۲۶ ه. ق) از جمله شاعرانی است که شعر خویش را در خدمت دفاع از مکتب اهل بیت (ع) قرار داده است. قصایدی که کمیت در مدح اهل بیت (ع) سروده است «هاشمی‌ات» معروف است. این قصاید انگیزشی نیرومند در دعوت به جهاد سیاسی - اجتماعی و شعری است. دعوت او از ایمان بسیار عمیق و شور و عشقی وصف ناپذیر سرچشمه می‌گیرد. کمیت تلاش می‌کند خفته‌ی بی‌خبر از اوضاع را بیدار کند و به استناد به آیات قرآن و وصیت پیامبر (ص) او را بر سستی نظریه‌ی امویان در باره‌ی میراث آگاه کرده، به حکومت عدل علوی رهنمون سازد؛ حکومتی که به علم، عدالت، شجاعت و زهد آراسته است. وی در هاشمی‌ات همه‌ی عقل و علم خود را همراه با زبان رسایش که از دل بیدار و حساسش می‌جوشد در دفاع از عدل علی و عاشورای حسین (ع) به کار گرفته است و از هر قصیده‌اش محکمه‌ای ساخته که در آن دشمنان آل علی (ع) را تا قیامت رسوا کرده است.

محققین بسیاری پیرامون زندگی کمیت بن زید اسدی و برخی از ابیاتش به تحقیق و تفحص پرداخته‌اند در این زمینه می‌توان به کتاب «ادبیات در انقلاب شیعه» از صادق آینه‌وند، «شعر شیعی و شعرای شیعی» از شیخ رئیس کرمانی، «دفاعه و جاذبه» از شهید مطهری، «کمیت اسدی حدیث حریت» از محمد صحتی سردودی، «ادب آل الله» از جواد محدثی اشاره نمود. همچنین مجید محمدی در رساله‌ی دکترای خود به عنوان «ترجمه، شرح و تحلیل هاشمیات کمیت بن زید اسدی» به صورت جامع و بسیط پیرامون اشعار کمیت و مضامین والای آن پرداخته است. مطالعات دیگری که در این زمینه انجام شده است، مقاله‌ای است که توسط مجید صالح بک با عنوان «بررسی و تحلیل شخصیت و شعر کمیت» انجام شده که در صدد است چهره‌ای روشن از شخصیت و جنبه‌های فردی و نیز جایگاه شعر کمیت را نشان دهد.

در این نوشتار ابتدا علل و عوامل گسترش تشیع بیان شده است؛ یکی از این عوامل ادبیات و شعر است که در فرهنگ ملت‌ها از جمله اعراب کارکرد رسانه‌ای و تبلیغاتی داشته است؛ سپس به ویژگی‌های شعر شیعی پرداخته و در آخر چگونگی گسترش تشیع را بوسیله شعرای اسلامی با محوریت کمیت بن زید اسدی بیان کرده است.

علل و عوامل گسترش تشیع

۱- دوستی اهل بیت (ع)

محبوبیت علویان در میان مردم یکی از دلایل اصلی نفوذ تشیع در سرزمین‌های مختلف است. این دوستی در درجه نخست برگرفته از اعتنای قرآن به «ذوی القربی» و «آیه تطهیر» بود که می‌توانست وجهه‌ای استثنایی برای اهل بیت (ع) در میان پدید آورد. علاوه بر قرآن، روایات فراوانی هم در فضایل اهل بیت (ع) به خصوص امیرالمؤمنان (ع) توسط صحابه و تابعین در نقاط مختلف جهان اسلام به خصوص عراق نقل می‌شد و زمینه را برای دوستی بیشتر آنان به اهل بیت (ع) فراهم می‌کرد. (جعفریان، ۱۳۸۸: ۸۹)

۲- زهد شیعیان

عدم پایبندی امویان و عباسیان به شرع مبین اسلام همواره از اموری بوده است که باعث دوری مردم از ایشان می‌شده است. در مقابل، غالب علویان و دستداران ایشان گرایش بسیار قوی به فرائض دینی داشته و تقید و پایبندی ویژه‌ای به مسائل و احکام دینی نشان می‌داده‌اند. این مطلب خود مایه تبلیغی برای تشیع بوده است. (سید وکیلی، ۱۳۸۹: ۲۰)

۳- برهانی بودن آموزه‌های تشیع

استدلال و براهین منطقی در مذهب تشیع از جایگاه رفیعی برخوردار است. از آنجایی که تشیع در تعالیم خود عقل و فطرت را مخاطب ساخته و در دعوت خود راه اعتدال را پیموده، به مسائل اعتقادی پاسخ مناسب داده است. علامه طباطبایی (ره) در این خصوص می‌گوید: شیعه در جمیع شئون دینی از اول اصول معارف گرفته تا آخر فروع و جزئیات آن‌ها به بحث و انتقاد پرداخته و ذخایر روایتی آن‌ها به حدّ کفایت پاسخ هرگونه سؤال دینی را می‌داد و می‌دهد. (طباطبائی، ۱۳۸۷: ۶۰)

۴- مظلومیت علویان و شیعیان

ظلم بی حد خلفا و حاکمان جور نسبت به شیعیان و علویان باعث گسترش تشیع شده که با شهادت امیرمؤمنان (ع) که حامی شیعیان بود، این ظلم با سرعت بیشتری صورت می‌گرفت. در واقع دوره محنت شیعیان با شهادت امیرمؤمنان آغاز و با روی کار آمدن خلفای بنی امیه این دوره‌ی سخت برای شیعیان و علویان شدت بیشتری گرفت. دوره خلافت بنی امیه از سخت‌ترین دوره‌ها برای شیعیان و علویان بود.

۵- نگرش عدالت خواهانه و ضد ستم در شیعه

جهت‌گیری مثبت و اسلامی نهضت‌های شیعه و نیز وجود جنبه‌های اعتدالی در آن، برخلاف حرکت خوارج توانست عاملی برای جذب توده‌های مردم باشد. نخستین نکته برجسته در دیدگاه شیعیان این بود که شیعه هم در فقه و هم در عمل، موضع ضد ظلم و خلفای ظالم داشت. این موضعی بود که با شدت و ضعف در تمامی مدت حکومت امویان و عباسیان ادامه داشت و همیشه فضای مبارزه را بر ضد ستم مشروعیت می‌بخشد. (جعفریان، ۱۳۸۸: ۹۳)

۶- نقش ادبیات و شعر

ادبیات در هر عصری ابزاری برای تبلیغات و توسعه‌ی افکار و عقاید مختلف بوده است، که بیانگر وقایع و رخدادهای اجتماعی آن عصر و زمان است و از سوی دیگر نشان‌دهنده‌ی موضع‌گیری گروه‌های مختلف در برابر این حوادث و

رویدادهاست؛ از این رو با مطالعه‌ی ادبیات یک عصر و یک دوره به راحتی می‌توان به فرهنگ یک جامعه و اوضاع اجتماعی، سیاسی، دینی و اقتصادی آن جامعه پی برد؛ به خصوص اگر این ادبیات از قلبی صادق همراه با عاطفه‌ی راستین سرچشمه بگیرد. این تعریف از ادبیات به خوبی نشانگر اهمیت و ارزش ادبیات در هر عصری است. ادبیات شیعی و به خصوص شعر شیعی از این قاعده مستثنا نیست. با مطالعه تاریخ تشیع و نقش رسانه در گسترش اندیشه و فرهنگ تشیع می‌توان از رسانه‌ای بنام شعر یاد کرد. شاعرانی که با شعرهای خود سعی در حفظ حیات اندیشه شیعی داشتند. شاید در نگاه نخست به زعم برخی شعر توانائی و قابلیت‌های کارکرد یک رسانه را نداشته باشد اما با توجه به تاریخ اعراب می‌توان ادعا کرد که شعر و شاعری با تاریخ فرهنگ عرب گرهی سخت و ناگشودنی خورده بود؛ بدین معنا که هر مضمون و مفهومی که در فرهنگ عرب شایستگی ثبت و ضبط داشت به شکل شعر در می‌آمد، البته این یک قانون نانوشته در میان تاریخ فرهنگ اعراب بود.

شعر جدا از آنکه در فرهنگ ملت‌ها از جمله عرب‌ها و ایرانی‌ها کارکردی رسانه‌ای و تبلیغاتی داشت، دارای پتانسیل بالایی در اقناع کردن ذهن اکثر مردم دارد. ادبیات شیعه تنها جنبه‌ی ذوقی و توصیفی و حماسی ندارد که در مقام تحریک، تهییج، تفریح و تغنی بکار گرفته می‌شود، بلکه ادبی است دارای پیامی بزرگ، روشنگر و بیدارکننده و به عبارت دیگر ادبی است متعهد، مستدل، کلامی، پرخاشگر و نقاد و در عین حال سرشار از لطافت و ذوق و زیبایی. (شیخ الرئیس کرمانی، ۱۳۸۸: ۲۱)

شالوده اصلی شعر شیعی، عاطفه و احساس ناب شاعر است. عاطفه چنان تأثیر عمیقی در تکوین شعر به جا گذاشته که برخی شعر شیعی را مولود آن می‌دانند، عاطفه حزن، اندوه و خشم، غم و اندوه بر مصائب وارده به اهل بیت پیامبر و خشم و غضب از ظلم و بیداد حاکمان زمانه نسبت به آنان. اما نوع دیگری از عاطفه را نیز باید در شکل‌گیری این ادبیات دخیل دانست، عشق و دلدادگی به خاندان پیامبر که گذر زمان نه تنها از آن نکاسته، بلکه سختگیری‌های حاکمان روز به روز بر شدت آن افزوده است. (انصاری، ۱۳۹۲: ۱۶۹)

حبّ اهل بیت (ع) و عشق ورزیدن به ایشان اولین و بارزترین درون مایه‌ی شعر شیعی است. شعر شیعی به شعری اطلاق می‌شود که حاوی مقوله‌هایی همچون: اهل بیت (ع)، ولایت ائمه (ع)، محبت ذوی القربی، امامت امام علی (ع)، فضایل و مناقب خاندان عصمت و مدایح و مراثی عترت پیامبر (ص) می‌باشد و ابزاری است برای دفاع از ایشان و

پیروان و یارانسان؛ از این منظر می‌توان ادبیات شیعه را ادبیاتی متعهد به حب اهل بیت (ع) نامید. (سیاحی، ۱۳۸۲: ۳۱-۳۲)

ویژگی‌های شعر شیعی

الف) استفاده از برهان عقلی و استدلال منطقی

استفاده از برهان عقلی و استدلال‌های منطقی از ویژگی‌های شعر شیعی در برخورد با غاصبان حقوق اهل بیت (ع) است. از آن‌جا که شعر شیعی نشأت گرفته از باورهای ناب معتقدان به ولایت علوی است شاعران شیعی با استدلال عقلی و منطقی به تبیین و ترویج عقاید شیعه از جمله اثبات حقانیت حضرت علی (ع) می‌پردازند. از حق اهل بیت پیامبر (ص) و جایگاه ایشان دفاع می‌کنند و با استدلال و منطق به مخالفان اهل بیت حمله‌ور می‌شوند. (امیدعلی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۰)

از جمله‌ی اشعار آمیخته با براهین عقلی، قصیده‌ی تائیه‌ی دعبل می‌باشد:

تَجَاوَبْنَ بِالْأَرْئَانِ وَالزَّفْرَاتِ نَوَائِحُ عَجْمِ اللَّفْظِ وَالتَّطَقَّاتِ

زنان نوحه‌گر با گفتار و الفاظی مبهم با شیون و آه هم صدایی کردند.

دعبل در این قصیده با آوردن مقدمه‌ی غزلی، زمینه را برای بیان مقصود اصلی خویش در قالب استدلال عقلی فراهم ساخته است. وی می‌کوشد مخاطب را وادار کند تا تفکر منطقی، نقش اصلی را در جهت‌دهی اندیشه‌های مذهبی و موضع‌گیری‌های سیاسی او داشته باشد. (رضایی، ۱۳۹۴: ۵۰)

ب) صداقت و ارادت شاعران شیعی

ارادت و اخلاص شاعران شیعی، یکی دیگر از ویژگی‌های شعر شیعی می‌باشد که سراینده‌گان شیعی این ارادت و اخلاص عمیق را با تمام وجود و از صمیم قلب به خاندان پیامبر (ص) در غالب شعر عرضه می‌داشتند. احساسات پاک و ارادت خالصانه شاعران شیعی به درستی در اشعار این شاعران نمود پیدا می‌کرد.

نهایت این عشق و علاقه‌ی راستین در بخشی از اشعار دیک الجن:

يَا عَيْنُ لَا لِلْغَضَاءِ وَلَا الْكُتْبِ بِكَامِ الرَّزَايَا سَوَى بُكَاءِ الطَّرْبِ

جُودِي وَ جِدِّي بِمَلْءِ جَفْنِكَ ثُمَّ اِحْتَفَلِي بِالذَّمُوعِ وَ اِنْسَكِي (ديک الجن، ۱۴۱۲: ۳۵)

ای چشم گریه کن بر غم و اندوه‌ها؛ چرا که گریه بر مصیبت‌ها با گریه بر آثار خانه معشوقه فرق دارد. ای چشم پر از اشک شو و گریه کن.

ج) آمیختگی ادب سیاسی و ادب مذهبی

یکی دیگر از ویژگی‌های شعر شیعی، آمیختگی ادب سیاسی و ادب مذهبی است که پس از رحلت رسول اکرم (ص) به وجود آورد. شعراء و سخن‌سرایان شیعی برای اثبات ولایت و خلافت امیرالمؤمنین در برابر مخالفان ادله‌ی محکم و استواری از جمله احادیث منقول از رسول اکرم (ص)، آیات قرآنی، واقعه غدیر، صفات کمالیه حضرت علی (ع) و ... در دسترس داشتند که باعث می‌شد شعر آن‌ها رنگ و بوی سیاسی به خود بگیرد و اما عشق و دوستی نسبت به اهل بیت (ع) به خاطر فضایل و مناقب بی‌شمار ایشان و نیز سفارش‌های پیامبر (ص) و آیه‌ی «مودت» سبب می‌شد شعرشان رنگ مذهبی و دینی به خود بگیرد.

د) بیان حقانیت ائمه (ع) در جانشینی پیامبر (ص)

مسأله امامت، از مهم‌ترین و اصیل‌ترین مباحث زیر بنایی عقیدتی و مفاهیم کلیدی سیاسی در مذهب تشیع می‌باشد. شیعه، اصل امامت را معرف مذهب می‌شمارد و امامت را لطف خدا بر بندگان خود می‌داند. شعرای شیعی این مطلب را به وضوح در اشعار خود آورده‌اند برای نمونه عبدی کوفی اهل بیت را، منجیان راستینی معرفی می‌کند که ولایت و دوستی آن‌ها در قرآن امری واجب است و با چنین ابیاتی آن‌ها را ستایش می‌کند.

أَلِ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ أَهْلُ الْفَضَائِلِ وَ الْمَنَاقِبِ
خاندان حضرت محمد (ص) اهل فضیلت و منقبت هستند.

المرشدون من العمی و المنقذون من اللواذب
آن‌ها روشنی بخش کور دلان و دستگیر در ماندگان هستند.

الصَّادِقُونَ التَّاطِقُونَ السَّابِقُونَ إِلَى الرَّغَائِبِ

راست‌گویان پیشگام در کارهای پسندیده هستند.

فَوَلَاهُمْ فَرَضٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فِي الْقُرْآنِ وَاجِبٌ

ولایت آنان از جانب خداوند، در قرآن واجب گردیده است. (سیاحی و سهیلی، ۱۳۹۳: ۸)

ه) هجو دشمنان خاندان پیامبر اکرم (ص)

در روزگاری که وسایل ارتباط جمعی مثل امروز متنوع و گسترده نبود، زبان شعر یکی از وسایل نافذ تبلیغی به شمار می‌رفت. عاطفه‌ی خشم شاعر شیعی را وادار می‌کرد که در هجو غاصبان و بیان حق و شرح ستمگری‌های دشمن به زبان شعر سخن بگوید. شعر به هنگام هجو، اسلوبی قوی و پر خروش به خود می‌گیرد، زیرا مجسم‌کننده‌ی خشم و کینه است و به هنگام دفاع از حق شیعه در رسیدن به خلافت و فضایل اهل بیت با سبکی آرام به پیش می‌رود. (انصاری، ۱۳۹۲: ۱۷۰-۱۷۱)

این شعر کمیت را می‌توان نمونه‌ای از هجو بنی‌امیه دانست:

فَقُلْ لِبَنِي أُمِيَّةٍ حَيْثُ كَانُوا إِنْ خَفَتْ الْمِهْنَدُ وَالْقَطِيْعَا
أَجَاعَ اللَّهُ مَنْ أَشْبَعْتُمُوهُ وَأَشْبَعَ مَنْ بَجُورِكُمْ أَجِيْعَا

به بنی‌امیه بگو در هر جا که هستند، حتی اگر می‌ترسی که بر تو شمشیر بکشند یا تو را از خود برانند، خداوند آن را که شما او را سیر کردید گرسنه گرداند و آن‌که به ستم شما گرسنه ماند، سیر گرداند. (همان، ۱۷۲)

ز) استفاده از آیات و روایات در شعر

از جمله‌ی ویژگی‌های شعر اسلامی و شیعی به کارگیری گسترده مفاهیم و مضامین قرآن و حدیث است و همین در هم تنیدگی آن با آیات و احادیث باعث غنای مفاهیم آن شده است. شاعران شیعی برای بیان عشق و ارادت خود نسبت به اهل بیت (ع) از قرآن مثال می‌آورند تا مخالفان را متوجه این فضل و برتری کنند و یا احادیث نبوی را در ضمن اشعار خود ذکر می‌کنند تا ایشان را به این حقیقت کتمان شده، تذکر دهند. (مسبوق و دریادل موحد، ۱۳۹۱: ص ۳۱-۴۰)

برای نمونه: کمیت جانشینی علی (ع) را، که امری الهی است، با ذکر صفت رسول الله برای پیامبر (ص) بیان می‌کند تا بگوید که جانشینی آن حضرت از جانب ایشان نبوده، بلکه فرمان خداوند است و پیامبر (ص) مأمور به ابلاغ آن است.

(محمدی و عزیزی فر، ۱۳۹۴: ۱۳۱)

«إِنَّ الرَّسُولَ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَنَا إِنَّ الْوَلِيَّ عَلِيٌّ غَيْرَ مَا هَجَرًا» (ابوریش، ۱۴۰۶: ۲۰۲)

تعبیر «غیر ما هَجْرًا» تعریض به گفته خلیفه دوم در زمان ارتحال پیامبر است که گفت: ارجع فإنه یهجر؛ برگرد که او هدیان می‌گوید. (محمدی و عزیزی فر، ۱۳۹۴: ۱۳۱)

چگونگی گسترش تشیع توسط شعرای اسلامی

نقش شاعران اسلامی در گسترش فرهنگ تشیع آنچنان آشکار است که همواره مورد اذیت حاکمان جور بوده‌اند اما با وجود مخالفت‌های حاکمان جور، مذهب تشیع رفته رفته شکل گرفته و فرهنگ تشیع در سراسر جهان اسلام انتشار یافت. قرآن و روایات نبوی بر شعر شاعران شیعی اثر مستقیم داشته که علاوه بر رشد و ارتقای شعر شیعی به گفته ناقدان عرب این اشعار موجب پیشرفت و اعتلای ادبیات عرب شده‌اند.

حق این است که حرکت تشیع، ادبیات عرب را ساخت و ادبیات جوشان و نیرومندی پدید آورد. بدین جهت است که موضع شیعه، موضعی است که عواطف را دچار هیجان می‌کند و بزرگ‌ترین پایه ادبیات، عواطف انسانی است. شیعه، دارای دو عاطفه روشن و قوی است که ادبیات شیعی بر محور آن دو می‌گردند: عاطفه خشم و عاطفه حزن. عاطفه خشم آن‌ها برای این است که معتقدند حقشان را به ستم و دشمنی غصب و اخذ کرده‌اند. خشم شدید، آن‌ها را وادار کرده است که در هجو غاصبان و بیان حق و شرح ستمگری‌های دشمن و بیان عقاید و دلایل خویش و... به زبان شعر سخن بگویند و عاطفه حزن از این جهت در دل شیعیان جای‌گیر بود که دولت‌های اموی و عباسی تا توانستند به آن‌ها سختگیری کردند و در میان آن‌ها کشتارگاه‌های بسیاری ترتیب دادند، بطوریکه هنوز خونی خشک نشده بود که خون دیگری جاری می‌شد. (جرج جرداق، ۱۳۷۹: ۱۶۹/۵)

بررسی ساختار شعر شیعی ما را با سبک نافذ، محکم، قوی، در عین حال ساده و بدون تکلف، آشنا می‌سازد. شعر شیعی، شعری ساده، بی‌تکلف و به دور از پیچیدگی لفظی و معنایی بود و همین امر بر قدرت نفوذ آن بر مخاطبینش بسیار مؤثر بود که منجر می‌شد که این اشعار بر عمق جان‌ها نقش ببندد و در اعماق وجود مخاطبان این شعر نفوذ کند، بدیهی است شعر شیعه در تمام اغراض و موضوعات خود شعری متعهد به احکام الهی و اوامر و دستورات ائمه (ع) بوده و به دنبال دفاع از حقوق ائمه اطهار (ع) و مبارزه با دشمنان ایشان بوده است. خفقان موجود در عصر ائمه (ع) سبب شد که تقیه و پنهان کردن عقاید در شرایط زمانی خاص لزومی‌ات زندگی شاعران متعهد شیعه به شمار برود. از این‌رو دیده

می‌شود که دیوان شاعران شیعی مذهب حاوی اشعاری در مدح و رثا خلفای جور است. البته در این میان نباید از نقش حیاتی امامان (ع) در حفظ شعر شیعه، پیشرفت و رشد آن غافل بود. ائمه (ع) نیز با آگاهی کامل از قدرت نفوذ شعر نه به عنوان یک فن بلکه به عنوان وسیله‌ای برای بیان حقایق، همواره شاعران متعهد شیعه را مورد تشویق و تحسین قرار می‌دادند. ایشان علاوه بر سرودن شعر در معرفی خود و بیان نیت خودشان با برپایی مجالس دینی و ادبی علاوه بر معرفی شعرا به مردم آن‌ها را به سرودن شعر در دفاع از ارزش‌های اسلام و مکتب تشیع ترغیب می‌نمودند و از این‌رو در رشد و تعالی شعر شیعه سهم بسزایی داشتند. قابل ذکر است که توجه و اهتمام ائمه اطهار (ع) به شعر و شاعری منجر به تربیت شعرا و ادباء متعهدی شد که همواره یاوران حق بودند و با زبانشان به دفاع از عقاید و آرا مذهب شیعه می‌پرداختند و آن‌ها پیروان راستین اهل بیت (ع) عصمت و طهارت بودند، پیروانی که قلبشان سرشار از بغض و کینه به دشمنان ایشان و ملامت از عشق و علاقه‌ی خالصانه به اهل بیت (ع) و یاران ایشان بود.

نقش کمیت اسدی در گسترش تشیع و مضمون اشعار او

شاعران مکتبی و مدافعان ولایت اهل بیت (ع) پیوسته از عقیده و ایمان خویش، مشعلی افروخته و از هنر ادب خود، سلاحی ساخته‌اند، تا از حق دفاع کنند و با باطل بستیزند. کمیت از برجسته‌ترین شاعران گذشته و آینده در روزگاری که بنی امیه صداها را در سینه حبس و نفس‌ها را در گلو خفه کرده بودند و بر روی اجساد آزادگان مسند خلافت خود را پهن کرده بودند، کمیت به پا خواست و با شمشیر زبان و قدرت بیان، بر موضع نابسامانی زمان پیکار کرد و به تبیین مظلومیت آل الله پرداخت. (نوری همدانی، ۱۳۷۶: ۳۰)

کمیت در روزگار شهادت امام حسین (ع) به سال ۶۰ هجری در قبیله‌ی بنی اسد و در شهر کوفه زاده شد، سالی که در آن مرگ معاویه و جانشینی یزید بن معاویه روی داد. کمیت در کودکی بسیار زیرک بود؛ تاریخ ادب نویسان برآند: که هیچکس چون کمیت از دانش و انساب و مناقب عرب، در خود جمع ندارد. وی ده خصلت نیکو داشته است: ۱- خطیب بنی اسد بوده است. ۲- فقیه شیعه بوده است. ۳- حافظ قرآن بوده است. ۴- خط را خوش می‌نوشته است. ۵- در نسب شناسی تسلط داشته است. ۶- متکلم و آشنا به علم اعتقادات و استدلال دینی بوده است. ۷- تیراندازی ماهر و

در بنی‌اسد هم‌تا نداشته است. ۸- سواری چابک بوده است. ۹- شجاعتی بی‌مانند داشته است. ۱۰- بی‌اندازه سخاوتمند و متدین بوده است. (آئینه‌وند، ۱۳۷۴: ۶۰/۱)

کمیت اسدی دوران سه امام معصوم را درک کرد: امام سجاد، امام باقر و امام صادق (ع) و دل و جان و زبان خود را وقف ترویج مکتب ائمه و نشر فضایل خاندان پیامبر کرد. امامان نیز به وی عنایت خاصی داشتند و او را حمایت و ستایش می‌کردند. روزی که کمیت قصیده معروف «میمیه» را در محضر امام زین‌العابدین (ع) خوانده حضرت فرمود: ما از پاداش خدمت تو ناتوانیم اما خداوند، از اجر سروده‌ی تو ناتوان نیست، خدایا کمیت را از کرم خویش محروم مگردان. (محدثی، ۱۳۸۷: ۸۸-۸۹). وی اولین کسی بود که جدل منطقی را در شعر عربی گنجانده و شعر او تنها به جنبه‌ی عاطفی مانند بقیه شعرا توجه ندارد بلکه شعر کمیت شعری مذهبی، ذهنی، عقلی است که بیانگر عقاید معین و اسلوب صحیح و ایمان قلبی آن زندگی نمود و به شهادت رسیده می‌باشد. (الأمین، ۱۴۰۳: ۱۹۸۶ ۹/۳۵)

هاشمیات

هاشمیات عنوان هشت قصیده مذهبی، سیاسی، اجتماعی و انقلابی است که توسط کمیت بن زید اسدی سروده شده است. هاشمیات جهادی از جنس قلم است. سراینده‌ی آن دارای روشی سیاسی بر ضد حاکمیت جور بود که با صداقت تمام آن را ابلاغ می‌کند، کمیت نخستین کسی است که در هاشمیات خویش بیان برهان و زبان دلیل را در شعر وارد کرد و به وسیله‌ی آن از آن علی (ع) و از حق به تاراج رفته آن‌ها دفاع نمود. هاشمیات کمیت نمایانگر مکتب حسین (ع) است که دنیا را نکان می‌دهد و اثر آن در مبارزه با حاکمان ستمگر اموی کمتر از شمشیر نیست. شاعر تنها به تصویر مظلومیت‌های آل علی (ع) اکتفا نکرده است بلکه در کنار بیان عاطفه، زبان عقل و اندیشه را نیز در اشعارش به کار گرفته و با این وسیله گام بلندی در تکمیل و تداوم مرثیه سرایی در حوزه‌ی فرهنگ شیعی برداشته است (محمدی، ۱۳۹۰: ۲۲۸-۲۲۹)

در واقع این قصاید، اولین و با اهمیت‌ترین اثرکمیت به شمار می‌رود که با فاصله‌ای اندک در حدود پانزده یا بیست سال پس از شهادت امام حسین (ع) در فضای اختناق و بیداد امویان سروده شد کمیت در هاشمیات همراه عقل و علم خود را همراه با زبان رسایش که از دل بیدار و حساسش می‌جوشید، در دفاع از عدل علی (ع) و عاشورای امام حسین (ع)

بکار گرفته بود و از هر قصیده‌اش محاکمه‌ای ساخته که در آن دشمنان آل علی (ع) را تا قیامت رسوا کرده است. (عبدالعظیم زاده، ۱۳۸۱: ۲۷)

هاشمیات شامل هشت قصیده و مجموعاً ۵۵۴ بیت است. درون مایه این قصاید عشق و محبت، ذکر صفات اهل بیت (ع)، مسأله خلافت، شخصیت پیامبر (ص)، حزن و اندوه، حماسه‌ی عاشورا، مقایسه سیاست عادلانه‌ی علویان با سیاست ظالمانه امویان، فضایل حضرت علی (ع) تشویق مردم به جهاد و مبارزه است (محمدی، ۱۳۸۹: ۶-۱۴). هاشمی‌ات کمیت را می‌توان در موضوعاتی چون: عشق و محبت، شخصیت پیامبر (ص)، ذکر صفات خاص علی (ع)، مسأله خلافت، حماسه عاشورا، مقایسه سیاست عادلانه علویان با سیاست ظالمانه‌ی امویان و تشویق مردم به جهاد و مبارزه مورد بررسی قرار داد که به اختصار به آن پرداخته می‌شود:

۱- عشق و محبت

کمیت در هاشمیات از قلب مشتاق و دردمند و دل سرگشته و رنجور سخن به میان می‌آورد احساسات انواع و مراتبی دارد برخی از آنان که مقوله شهوت و مخصوصاً شهوت جنسی است از وجوه مشترک انسان و حیوانات است و نوع دیگری از عشق و جاذبه هست که در واقع فصل ممیز انسان و حیوان است. این عشق همان عشق ورزیدن به فضایل و خوبی‌ها و شیفتگی به سجایای انسانی و جمال حقیقت است. (مطهری، ۱۳۷۷: ۵۱-۵۸)

عشق کمیت از نوع دوم است. شاعر به شیوه استفهام طلب یاری می‌نماید برای دلی که شیفته گشته است اما نه به حب زیبارویان آنگونه که عادت شاعران است بلکه عشق و شیفتگی او به بنی هاشم است که برگزیدگان خدا در میان خلق‌اند. (محمدی، ۱۳۸۹: ۶)

مَنْ لِقَلْبٍ مُتِيْمٍ مُسْتَهَامٍ غَيْرَ مَا صَبَوُوْهُ وَلَا أَحْلَامٍ / این چه کسی است که قلب (برای او) عاشق و دل‌باخته (شیفته) است و این نه از روی (غیر از) عشق و خیال جوانی و نه از روی خواب و رویای خوش و شیرین است

طارقاتِ وِلَادِكَا رَغْوَانٍ وَاضِحَاتِ الْخُدُوْدِ كَالْأَرَامِ / که شباهنگام به سراغم آید و یا یادآوری دوشیزگان (کنیزکان) زیبارویی باشد که گونه‌های سرخ و سفیدشان مانند آهوان (غزالان) به چشم آید

بَلْ هَوَايَ الَّذِي أُجِنُّ وَ أُبْدِي لِبَنِي هَاشِمٍ فُرُوْعَ الْأَنَامِ / بلکه آن حال و هوایی که مرا مست و دیوانه‌ی خود می‌کند (کرده) به خاطر بنی هاشم است که سردسته و برگزیده مردمان هستند. (ابوریاض، ۱۴۰۶: ۱۱-۱۲)

۲- ذکر صفات اهل بیت

شاعر در بخش دیگری از هاشمی‌ات با تکیه بر صفات و ویژگی‌های مخصوص اهل بیت، فقط ایشان را شایسته‌ی خلافت و رهبری می‌داند. از جمله‌ی آن ویژگی‌ها نزول آیات الهی در شأن آن‌هاست همانند آیه‌ی ولایت و تبلیغ و آیات فراوانی که در جای جای قرآن نازل شده است و هیچ مصداقی جز اهل بیت برای آن یافت نمی‌شود:

وَجَدْنَا لَكُمْ فِي آلِ حَامِيٍّ آيَةً تَأْوَلَهَا مِنَّا تَقِيٌّ وَمُعْرَبٌ

در سوره‌های «آل حم» در حق شما آیتی است که اهل تقوا و روشن دلان تفسیرش را می‌دانند

وَفِي غَيْرِهَا آيَاتٌ وَأَيًّا تَتَابَعْتُ لَكُمْ نَصَبٌ فِيهَا لِيذِي الشَّكِّ مُنْصَبٌ (صحیحی سردرودی، ۱۳۷۳: ۱۶۱)

و در غیر «حم» آیه‌ای به دنبال آیه‌ای دیگر هستند که هر کدام در حق شما پرچم نوری را می‌ماند و هریک پرچمی است که دو دلان را به علم و یقین می‌خواند

منظور از آیات پی‌درپی، آیات فراوانی هستند که در شان اهل بیت پیامبر (ص) نازل شده است نظیر آیه‌ی تطهیر: "إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ بَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا" (احزاب، ۳۳) و آیه‌ی خمس: "فَإِنَّ لِلَّهِ خُمْسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ" (انفال، ۴۱) و آیه‌ی: وَ آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ" (اسراء ۲۶) که جز اهل بیت مصداقی امت را برای آن‌ها نمی‌توان یافت. (محمدی، ۱۳۸۹: ۸)

۳- مساله خلافت

کمیت در هاشمیه دیگر از جانشین پیامبر سخن به میان آورده و در توصیف حضرت علی (ع) از امیرمومنان و حق مسلمش چنین یاد می‌کند

عَلِيٌّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ حَقُّهُ مِنَ اللَّهِ مَفْرُوضٌ عَلَىٰ كُلِّ مُسْلِمٍ

علی، امیرمومنان استاد و حق وی از جانب خدا بر هر مسلمانی واجب شده است.

وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْصَىٰ بِحَقِّهِ وَ أَشْرَكَهُ فِي كُلِّ مُقَسَّمٍ (صحیحی سردرودی: ۱۷۰)

به راستی که رسول خدا در حق او سفارش کرد و او را در تمام حقوقی که خدا مقدر بود شریک و سهیم گردانید.

۴- شخصیت پیامبر (ص)

کمیت دوازده بیت از هاشمیه اول را به پیامبر اختصاص داده و او بهترین بنده از میان فرزندان آدم (ع) می‌داند که به برکت وجود ایشان خداوند پیروانش را از آتش نجات می‌دهد.

لَوْ فَدَى الْحَيِّ مِيتًا قُلْتُ نَفْسِي وَبَنِي الْفِدَا لَتَلِك الْعِظَام / اگر زندگان می‌توانستند فدای مردگان شوند خود و فرزندانم را می‌کشتم به فدای آن استخوان‌ها (پیامبر) (محمدی، ۱۳۸۹: ۱۱)

۵- مقایسه سیاست عادلانه‌ی علویان با سیاست ظالمانه‌ی امویان

هاشمیات بنی‌امیه را از همه‌ی حاکمان جوری که به ظلم و ستم در گذشته تاریخ، معروف و ضرب‌المثل شده بودند، ستمکارتر و بدعت‌گذاری مستمر آن‌ها را در دین همانند تحریفات و بدعت‌های راهبان یهود و نصاری می‌داند. (محمدی، ۱۳۸۹: ۱۳)

لَهُمْ كُلَّ عَامٍ بِدْعَةٌ يُحْدِثُونَهَا أَرْلَوْا بِهَا أَتْبَاعَهُمْ ثُمَّ أَوْحَلُوا

این‌ها هر روز خواب تازه‌ای می‌بینند و هر سال بدعت دیگری احداث می‌کنند و با اینکار فروماکیان را گمراه، سپس با ترس و لرز با خود همراه می‌گردانند.

كَمَا ابْتَدَعَ الرَّهْبَانُ مَا لَمْ يَجِءْ بِهِ كِتَابٌ وَلَا وَحْيٌ مِنَ اللَّهِ مُنْزَلٌ

چنانکه ارباب کلیسا کتاب عیسی را به بازی گرفتند و چیزهایی را از پیش خود ساخته و به دین چسبانند. (صحیحی سردودی، ۱۳۷۳: ۱۸۳-۱۸۵)

۶- حماسه عاشورا

کمیت که درست در سال شهادت سیدالشهداء (ع) و در دل کوفه قدم به عرصه وجود گذاشت، توانست با شعر خویش که در صمیمیت و صداقت به پاکی آب و در ملاحظت و لطافت به روانی باران بهاران بود، یکی از پیام‌آوران صدیق عاشورا گردد و یزید و یزیدیان را رسوای خاص و عام سازد او در جایی از عاشورا چنین یاد می‌کند:

وَمِنْ اكْبَرِ الْاِحْدَاثِ كَانَتْ مَصِيبَةً عَلَيْنَا قَتِيلِ الْاَدْعِيَاءِ الْمَلْحَبِّ

بزرگ‌ترین مصیبتی که بر ما سخت رنج‌آور و اندوهناک بود کشته شدن شهیدی بود که با شمشیر زنا زادگان پاره پاره شد

قتیل بجنب الطفّ من آل هاشم فیالک لهما لیس عنه مُدبّب/ شهیدی از آل محمد (ص) که در کنار فرات افتاده بود، دریغا که در آن جنگ خونین او را حمایتگری نمانده بود. (صالح، ۱۳۹۲: ۴۱)

۷- تشویق مردم به جهاد و مبارزه

در عصری که بردن نام علی (ع) جرم محسوب می‌شود و لعن آن حضرت بر منابر سنت می‌گردد، بی شک هاشمی‌ات که در مدح آل علی (ع) می‌باشد بارزترین مصداق جهاد و مبارزه است. شاعر در ابیات آغازین هاشمیه چهارم از مقدمات تغزل و نسیب اجتناب ورزیده و مستقیماً به موضوعی که می‌خواهد از آن سخن بگوید وارد می‌شود و آن هم بر افروختن روح جنبش و قیام بر ضد حاکمان جور اموی است. با اسلوب استفهام از مردم می‌خواهد که به پا خیزند. (محمّدی، ۱۳۸۹: ۱۴)

ألا هل عمّ فی رایه مُتأملٌ و هل مُدبرٌ بعدَ الإساءة ه مُقبّلٌ

آیا کسی نیست چشمش را باز کرده و در رأی خویش تجدید نظر کند، آیا گناهکاری نیست که دست از خطا برداشته، توبه کند.

وَ هل أمةٌ مُستتظنون لِرُشدِهِمْ فیلکشفُ منه النَّعسه المتمرّملٌ

آیا این امت نمی‌خواهد بیدار شوند و در فکر رشد و تعالی خویش باشند؟ باشد که این چرت و کسالت و خواب و خفت تمام گردد.

فقد طالَ هذا النّومُ و استخرَجَ الکرّی مَساوِیَهُمْ لَوْ کان ذا المِئِلُ یعدّلُ

ای خواب خیلی به درازا کشید، و این چشم پوشی‌ها زشتی‌ها را آشکار کرد و به جور و جنایت میدان جولان داد، ای کاش این تمایل و تمکین به عدل و داد بود! (صحتی سردرودی، ۱۳۷۹: ۱۸۲)

۸- فضایل حضرت علی (ع)

کمیت در قصیده میمیه خود از پاکدامنی، بزرگواری، خردمندی، دلاوری و شجاعت حضرت یاد نموده که چگونه طومار لشکریان انبوه دشمن را در هم می‌پیچید:

گم له ثمّ گم من قَتیلِ وضریحِ تحت السنابک دامی / کشته‌شدگان و افتادگان خون آلود به زیر سم اسبان به‌وسیله‌ی او چقدر فراوان‌اند.

وَحَمْسٍ يَلْفَهُ بِخَمِيسٍ وَفَنَامَ حَوَاهِ بَعْدَ فَنَامٍ/ و چه بسیار طومار لشکر انبوهی را با لشکر انبوه دیگر در هم می‌پیچید و چه بسیار جماعتی را پس از جماعات دیگر گرد آورد. (محمدی و عزیزی فر، ۱۳۹۴: ۱۳۳)

نتیجه‌گیری

شعر، یکی از مهم‌ترین عوامل فرهنگی و اجتماعی و سیاسی بوده که کارکرد رسانه‌ای و تبلیغاتی داشته است. شاعران شیعی با سبکی نافذ و با بهره‌گیری از استدلال و براهین منطقی و با اقتباس از قرآن و احادیث نبوی، خواننده را مجذوب شعر خود نموده و علاوه بر پیشرفت و رشد و نمو شعر شیعی در سایه عنایت اهل بیت (ع) نقش زیادی در اغناء و پیشرفت ادبیات عربی - اسلامی ایفا کرده‌اند. در میان شعرای اسلامی کمیت اسدی با هاشمیانش طرحی نوره انداخته و فصل و راه تازه‌ای برای شاعران شیعی گشوده است. کمیت؛ شاعری عالم و فقیه و آگاه به علم انساب و لغت و شعر عربی است و زندگی سیاسی و اجتماعی و ادبی او فرازهای گوناگون و متنوع دارد. او نخستین شاعر شیعی است که باب جدل را در شعر خود می‌گشاید و به بحث و استدلال دینی می‌پردازد. شاعر در هاشمی‌ات، دلایل روشن و آشکاری بر حقانیت اهل بیت (ع) در امر خلافت و جانشینی پیامبر (ص) ارائه می‌دهد. وی براهین خویش را بر معیارهای عقلی بنا نهاده و به آیات قرآن برای اثبات این امر استدلال می‌کند.

منابع

قرآن کریم

- آینه‌وند، صادق (۱۳۷۴ ش). ادبیات در انقلاب شیعه، ج ۱، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، چ ۲.
- ابوریش قیسی، احمد بن ابراهیم (۱۴۰۶ ق). شرح هاشمیات کمیت، به تحقیق داود سلوم و نوری حمودی، بیروت: عالم الکتب، چ ۲.
- الحمصی، دیک الجن (۱۴۱۲ ق). الدیوان، تحقیق و شرح أنطوان محسن القوال، بیروت: دارالکتب العربی.
- الأمین، سید محسن (۱۴۰۳ ق). اعیان الشیعه، ج ۹ و ۳۵، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- امید علی و دیگران، احمد (۱۳۹۱ ش). «کارکرد تصویر هنری در شعر شیعی»، لسان مبین، دوره ۳، شماره ۸.
- انصاری، نرگس (۱۳۹۲ ش). «شعر شیعی فارسی و عربی در گذر تاریخ» فصلنامه ادبیات دینی، سال ۲، ش ۴.

جرداق، جرج (۱۳۷۹ ش). امام علی (ع) صدای عدالت انسانی، ترجمه هادی خسرو شاهی، ج ۵، تهران: کلبه شروق. چ ۱۰.

جعفریان، رسول (۱۳۸۸ ش). تاریخ تشیع در ایران تا طلوع دولت صفوی، تهران: نشر علم، چ ۳.
رضایی، رضا و فاطمه رضایی (۱۳۹۴ ش). «احتجاجات دعبل خزاعی در دفاع از اهل بیت»، دو فصلنامه ادب عربی، دوره ۷، ش ۲.

سیاحی، صادق و ندا سهیلی (۱۳۹۳ ش). «عبدی کوفی شاعر ناشناخته حوزه معرفت اهل بیت»، دو فصلنامه ادبیات شیعه، دوره ۲، ش ۳.

سیاحی، صادق (۱۳۸۲ ش). الأدب الملتزم بحبّ اهل بیت (ع)، تهران: سمت، چ ۸.

سید وکیلی، سید هادی (۱۳۸۹ ش). بررسی جغرافیای گسترش تشیع، تهران: مکتب صادق، چ ۱.

شیخ رئیس کرمانی، محمد (۱۳۸۸ ش). شعر شیعی و شعرای شیعه در عصر اول عباسی، تهران: اطلاعات، چ ۲.

صالح بک، مجید (۱۳۹۱ ش). «بررسی و تحلیل شخصیت و شعر کمیت»، دو فصلنامه ادبیات دینی، دوره ۱، ش ۳.

صحتی سردرودی، محمد (۱۳۷۳ ش). کمیت اسدی حدیث حریت، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، چ ۱.

صالح، صالح علی (۱۳۹۲ ق). القصائد الهاشمیات (الروضه المختارة) کمیت بن زید اسدی، بیروت: موسسه العلمی.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۷ ش). شیعه (مجموعه مذاکرات با پروفسور هانری کربن)، قم: بوستان کتاب. چ ۱.

عبدالعظیم زاده، محمد (۱۳۸۱ ش). «هاشمیات»، مجله آیینه پژوهش، دوره ۱۳، ۷۷-۷۸.

فوادیان، محمدحسن و مجید محمدی (۱۳۹۰ ش). «هاشمیات جهادی از جنس قلم»، دو فصلنامه ادب عربی، دوره ۱۳، ش ۳.

محدثی، جواد (۱۳۸۷ ش). ادب آل الله، قم: آستانه مقدسه، چ ۱.

محمدی، مجید (۱۳۸۹ ش). ترجمه، شرح و تحلیل هاشمیات کمیت بن زید اسدی، رساله دکترا.

محمدی، مجید و امیرعباس عزیزی فر (۱۳۹۳ ش). «فضایل امام علی (ع) در شعر ناصر خسرو و کمیت بن زید اسدی»، مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، ج ۱۱، ش ۳۵.

مسبوق، سید مهدی و اعظم دریادل موحد (۱۳۹۱ ش). «استفاده از آیات و روایات در شعر»، دو فصلنامه پژوهش‌های
میان رشته‌ای قرآن کریم، دوره ۳، ش ۱.
مطهری، مرتضی (۱۳۷۷ ش). جاذبه و دافعه علی (ع)، تهران: صدرا.
نوری همدانی، حسین (۱۳۷۶ ش). داستان باستان، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

